

Adversus Haereses

Az első tudásszociológusok ítelték halálra Szókratészt
Demeter Tamás írásához¹

Ez a szöveg a tudásszociológia ellen íródott.

Kik az eretnek gondolkodók: Szókratész (Kr. e. 469–399) vagy bírái? Két tábor akarja magához ragadni a zsákmányt, az ember gondolkodását. És máig mondják, minden csak értelmezés kérdése, a körülmények függvényében így is lehet, úgy is. Ez is lehet igaz, meg az ellentéte is. Kivéve, amikor Szókratész megissza a bürökpoharat. A körülmények egyszer s mindenkorra meghatározódnak, így és nem úgy. Halála igaz, ellentéte hamis.

Szent Iréneusz (Kr. u. cca. 130 – cca. 202) *Adversus Haereses (Eretnekek ellen)* című műve a gnoszticizmus cáfolata. A melléfogásé, hogy az igaz tudás titkos. Szókratész az athéni piactéren bemutatta, hogy az igazság és az igazságosság nyilvános. A gnózis önellentmondás, ezért saját gondolati erőből működésképtelen. Fennmaradásához gondolkodáson túli erőszakhoz kell folyamodnia. Szókratész bírái az első gnosztikusok, eszükkel kudarcot vallva, az ész megsemmisítése mellett döntöttek. Utódai, egészen a XX. század kommunizmusáig, mind ezt tették.

Az eleve elrendelés tana szerint Ádám bűne miatt az ember nem tudja akarni a jót, képtelen az igazság és igazságosság felismerésére. Isten kegyelmével egyeseket kiválaszt, megadja nekik a jóra való erőt, másokat kárhozatra ítél. Öntudatra ébredése előtt meghatározza az ember sorsát. Egyedül Isten világosíthatja meg elménket, de csak azokét, akiket eleve erre rendel, kiválaszt.

Mannheim Károly (1893–1947) egyik alapítója a tudásszociológiának, amely szerint a tudás kialakulásában a társadalom egésze szerepet játszik. A gnosztikus titok itt „a társadalom egésze”, mert senki nem érti, az micsoda. Bruno Latour kijelentette: a társadalom nem létezik.² Innen nézve a tudásszociológia a semmi hatására létrejövő tudást kutatná. Filozófusoknak már régen feltűnt, hogy a semmiből semmi „lesz”, avagy a „semmiből nem lesz semmi” (ex nihilo nihil fit).

Mannheim Károly az *Ideológia és utópia*³ című művében fejt ki az alapelveket. Bevezetőjében olvashatjuk: „a gondolkodás az egész összefüggésből tekintve soha nem öncél, hanem egy önmagát állandóan újra alkotó, a történeti események változásaival önmagát újra formáló élő eszköz: alakuló összefüggés, melynek közegében az új emberré válás is történik”⁴. A gondolkodás tartalmának zárójelbe tételét, változékony eszköz voltát már Hegel, Marx és Dewey is feltételezte. A felfogás további előnye, hogy ha hibás érvelésen kapnak, hivatkozhatunk gondolkodásunk, igazságaink időlegességére.

Gnoszticizmus, eleve elrendelés, a tartalmi gondolkodás (Szókratész) elítélése – ez a tudásszociológia. Csak mi, akik értjük a társadalmi folyamatokat, tudjuk, mi a tudás. Tudásunk transzkontextuális, titkos.

Figyelemre méltónak tűnhet Demeter Tamás vállalkozása, hogy a „magyar bölcselet” azon részéről írjon, amelyet, ahogy mondja, a szociológiai gondolkodás határoz meg. Az összefoglaló alapján nem világos, hogy a szociológiai alapokon filozófusok történetét írja meg, vagy szociológiai alapon vizsgálja a magyar filozófiatörténet egy „szeletét”.

Szerinte a filozófiai és szociológiai fogalomalkotás szervesen kapcsolódik egymáshoz, ezért a filozófiai teljesítmények szociológiai megközelítéssel is feltárhatók. Tehát a második változatról van szó, a bölcselet szociológiai értelmezéséről. Felvetődhet a kérdés, hogy Szókratész elítélőéhez hasonlóan miért mulasztja el a gondolkodás teljesítményeinek filozófiai feltárását. Persze, ha egy bölcseletet a szociológiai gondolkodás határoz meg, akkor nem is lehet másként feltárni, mint szociológiával. De ez nem a klasszikus értelemben vett filozófia, hanem maga is szociológia. Az is, amit vizsgál, és az is, ami vizsgál.

Demeter Tamás írt a magyar zeneelmélet szociológizáló hagyományáról, és újabb terve, hogy ugyanezt meg-

¹ DEMETER Tamás: *A szociológizáló hagyomány körvonalai = Országút*, 2022. július 15.
<https://orszagut.com/tudomany/a-szociologizalo-hagyomany-korvonalai-3120>

² „La société n'existe pas.” LATOUR, Bruno: *Changer de société, refaire de la sociologie*. Paris, La Découverte, 2007

³ MANNHEIM, Karl: *Ideologie und Utopie*. Frankfurt, Bonn, Verlag Friedrich Cohen, 1929

⁴ Uo., 2.

tegye a magyar filozófia hagyományának egy „szeletéről” is. A szalámitaktika szeletelő gyakorlata szerint a megmaradt vagy a felemésztett szeletéről?

Szerinte a közép-európai gondolkodók nem képesek úgy művelni filozófiát, mint a világ más részeinek bölcselei. Miért is nem? Ott nyilvános az igazságkutatás, és itt micsoda? Titkos tudás? Gnoszticizmus? Állítólag „ebben a közegben a racionális érvelés hatástalan az organikus vagy oktrojáltan rögzült szokásrenddel és szimbólumokkal szemben. Ennek az élménynek a háttéré előtt a problémák megértésére és megoldására is alkalmatlannak tűnik a racionális rekonstrukció – a történeti-szociológiai rekonstrukcióval ellentétben.” Aha. A racionális érvelés nem ment Szókratész bíráinak és a gnosztikusoknak sem. Maradt a halálra ítélet, a titkosítás, az eleve kiválasztás. A kérdés, hogy kivel kell „racionálisan” érvelni, milyen közegben.

Az egyetemi (iskolás, skolasztikus) filozófiát nem befolyásolják a szokásrendek és rögzült szimbólumok. Amikor Hume, Kant vagy Davidson ismeretelméletét értelmezzük, nem helyénvaló a társadalmi viszonyok emlegetése. A filozófia igazsága a kétszer kettőé, függetlenül attól, hogy hús-vér emberek vagy szalmabábuk vagyunk. A tör-

téneti-szociológiai rekonstrukció Bach és Mozart zenéje, Cantor és Hilbert matematikája esetében irreleváns.

Demeter Tamás nem említi a szociológiai módszer összetevőit, amelyek Kant esztétikájának, logikájának, Wittgenstein traktátusának, Davidson anomális monizmusának vagy akár Demeter Tamás mentális fikcionalizmusának megértésében segítenének. Habár lehetséges, hogy a tudásszociológia a mentális fikcionalizmus egy formája, a mentális jelzőt akár el is hagyva.

Az elemzés hatványozottan fikcionális, a szabad fantázia terméke, ha három-négy olyan képzelet szülte fogalmat vonatkoztatunk értelmezési feladattal egymásra, amelyek egyenként is számtalan talányt hordoznak magukban. Szociológia? A létező vagy a nem létező tudománya? Filozófia? Nincs két filozófus, aki egyetértene abban, hogy ez micsoda. Demeter Tamás felsorolja az előtte tornyosuló feladatokat: a filozófiai elméletek történetisége, az igazság feltárása, a műalkotások vizsgálata. Az igazság feltárásának folyamata? Egyetlen egyetemen is egymásnak homlokegyenest ellentmondó nézeteket találunk. A fikcionális tudásszociológia segítségével igen nagy erőfeszítésre lehet szükség, hogy elmagyarázzák, miként volt lehetséges, hogy Firenzében egy időben élt Girolamo Savonarola

Jacques-Louis
David:
Szókratész halála,
1787,
The Metropolitan
Museum of
Art, New York
© Wikimedia
Commons

(1452–1498) és Niccolò Machiavelli (1469–1527). Vagy Athénben Szókratész és bírái.

„A hagyomány szociologizáló jellege abból fakad, hogy a filozófiai problémák argumentatív megoldására irányuló kísérletek helyett a problémák szociológiai szemléletű megközelítésére törekszik, illetve megmutatja a filozófiai elkötelezettségek szociológiai jelentőségét.” Logika, grammatika felszámolódott. Lehetséges, hogy e mondat értelmezése során a szociológiához kellene fordulnunk? A mondat alanya „a hagyomány szociologizáló jellege”, amely szociológiai szemléletű megközelítésre törekszik, illetve még meg is mutat valamit. Egy jelleg, ráadásul egy hagyomány által birtokolt jelleg, egy attribútum, egy akcidens törekszik valamit megközelíteni, sőt mutat valamire? Az attribútum mint cselekvő szubsztancia? Erről szívesen meghallgatnánk a szerzőt.

De már kapjuk is a megfejtést. „Filozófiai problémák megoldása helyett inkább a problémák feloldása zajlik – szociológiai megértésükön keresztül”, értesülünk a további fejleményekről. Mit jelent egy problémát feloldani? Megszüntetjük? Hogyan? Szociológiai megértéssel. Ahhoz, hogy egy filozófiai problémát szociológiai módszerrel megértsünk, először le kell fordítanunk a szociológia nyelvére, egyébként nem tudjuk a szociológián keresztül megérteni. Ez a transzkontextus. Ha lefordítottuk, már nem filozófiai, hanem szociológiai kérdésekkel találkozunk – a filozófiai probléma feloldódott a szociológiában a szociológusok részére. Ha egyáltalán lehetséges a fordítás. Ehhez Carnapnak és Quine-nak volt néhány szava. A filozófiai probléma továbbra is megmaradt viszont a filozófusok számára. A gondolkodás maga, mint minden tudomány feltétele, lefordíthatatlan egyetlen diszciplínára.

„Azzal, hogy filozófiai problémák és kezelésük módjai szociológiai beállításba kerülnek, egy adott társadalmi helyzet olyan tüneteivé válnak, amelyek idővel maguktól elmúlnak.” Hogy is múltak el Szókratész problémái szociológiai beállításuk után? Feloldódtak: Szókratész halálában. A filozófus méregpohara a tudásszociológia válasza a filozófia problémáira. Hogy parafrázeáljuk Demeter Tamás mondatát, „mivel velünk van – vagy volt – Szókratész, megértést igényel, és szociológiai megragadásával a filozófiai probléma fel is oldódik – azaz eltűnik”. A francia nyelvben a „meghal” kifejezést gyakran az „eltűnik” (disparition) kifejezéssel helyettesítik. Ennyiben egy fokkal közelebb vannak a tudásszociológiai nyelvhasználat-

hoz, de nem adják meg magukat: Franciaországban első kötelező érettségi tárgy a filozófia.

Demeter Tamás a filozófia és a szociológia „ilyetén” ötvöződéséről ír, bár nem világos, „milyetén” ötvöződés ez, mikor és hogy olvadnak össze, hogy aztán a tudásszociológia első filozófiává váljék. Az ötvösműhely eljárásstani titkáról nem lebbenti fel a fátylat – ahogy a gnosztikusok is elrejtették „tudásukat”. Szókratész elitélő bírái lesznek az első nem annyira ötvös- mint inkább fegyverkovács-filozófusok, tőlük indul a sajátos „anti-gondolkodás”, hogy bűvópatakként Machiavellin és Marxon keresztül napjaink vérfürdőiig jusson, tudásszociológiai spa.

Kapunk egy kis bevezetőt a reprezentációelméletbe is. A szociológiai „affinitás” a problémákat reprezentációs-sakká teszi, ami azt a kérdést jelenti „hogyan mit mutat az egyes reprezentációk szociológiai kontextusra érzékeny szemlélete”. A reprezentáció magyar nyelven képzetet jelent, francia és angol nyelven representation, németül Representation vagy Vorstellung. Eddig minden rendben. Ám a szemlélet angolul és németül intuition, németül Anschauung a reprezentáció egyik fajtája. Ezek szerint viszont az idézett mondat felveti, hogy mit mutat a reprezentációk reprezentációja. Újabb kérdés, amelynek megválaszolását izgatottan remélheti a nagyközönség.

Demeter Tamástól várjuk titkos módszereinek feltárását, hogyan lesz filozófiából szociológia, társadalmi helyzetből rigid deszignátor. Ez utóbbinak a filozófus szegény vagy gazdag volta, polgár vagy munkás származása kedvez? A fogalom szükségszerűen jön a burzsoából vagy a proletárból? Sokukból jön vagy csak véletlenül, de csak az egyik társadalmi osztályból? Avagy valamennyiből, egy bizonyos társadalomban? De hogy jöhet ugyanebben a társadalomban az anything goes fogalma is? Szókratészt válasszuk, századunk magyarországi szókratészeit, a száműzetést vállaló Halasy-Nagy Józsefet, Kornis Gyulát, Brandenstein Bélát vagy bíráikat, száműzőiket, Lukács Györgyöt és tanítványait?

Ki a heretikus: aki a gondolkodás és racionalitás törvényeit keresi, vagy aki kimaszatozza ezeket a szociológiába? Milyenek legyünk: a társadalmi predesztináció etikára képtelen, fatalista rabjai, avagy szabad, nyitott felfedező? A gondolkodás eretnekei, gnosztikusok, eleve elrendeltek, Szókratészt halálra ítélok vagy szókratészek, elegen ahhoz, hogy lehetetlenné váljék egy újabb halálra ítélet, a végleges száműzetés.